

MUHAMMED ZİYÂEDDİN TAŞKESÂNÎ (TAŞKESENLİ) VE SARF RİSÂLESİ

Muhammed Ziyâeddin Taskesânî (Taskesenli) and Sarf Treatise

Mehmet Nezir ESİN

Öğr. Gör., Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Ü. İslami İlimler Fak. Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, Gaziantep, Türkiye orcid.org/01xspp494
Lecturer, Gaziantep Islam Science and Technology U. Faculty of Islamic Sciences Department of Basic Islamic Sciences Department of Arabic Language and Rhetorics, Gaziantep, Turkey

✉ seydam.21@hotmail.com <https://orcid.org/0000-0002-7146-4748>

i Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 25.03.2023
Kabul Tarihi / Accepted: 31.05.2023
Yayın Tarihi / Published: 15.06.2023

” Atıf / Cite as: Esin, Mehmet Nezir. “Muhammed Ziyâeddin Taşkesânî (Taşkesenli) ve Sarf Risâlesi”. *Mütefekkir* 10/19 (2023), 193-211. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.1312464>

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Sciences, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

🔍 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

MUHAMMED ZİYÂEDDİN TAŞKESÂNÎ (TAŞKESENLİ) VE SARF RİSÂLESİ

Öz

Arapça, kelime hazinesi ve gramer açısından geniş bir dildir. Cahiliye döneminde Arapların şehir hayatından ziyade göçebe/bedevi bir hayat yaşamalarının bir sonucu olarak yazı geleneği tam anlamıyla gelişim göstermemiştir. Bu nedenle Arapça söz varlığı temelde sözlü (şifâhî) ve işitsel (semâî) kültüre dayanmaktaydı. Bu durum Arapçanın asli yapısını büyük ölçüde korumaya bir vesile teşkil etmekteydi. Ancak İslâm fetihleriyle toprakların genişlemesi neticesinde bir taraftan diğer dillere karşı Arapçayı koruma öbür taraftan ise yeni Müslüman olan kavimlere Arapçayı öğretme gibi amillerden dolayı tedvin faaliyeti erken dönemlerde başlamıştır. Tedvin edilen kurallar, zamanla konularına göre müstakil birer ilim haline gelmeye başlamıştır. Bu ilimlerden biri de Arap dilinin kelime yapısını inceleyen sarf ilmidir. Sarf ilmi, dilin temel bileşenleri olan kelimeleri incelediğinden ilk dönemden itibaren dilcilerin ilgi odağı olmuş ve bu alanda birçok eser kaleme alınmıştır. Söz konusu eserlerden bir tanesi de son dönem Osmanlı ulemasından Muhammed Ziyâeddin Taşkesânî'nin (ö. 1914) Kitâbu sarfin sağırin adlı risâlesidir. Bu çalışmada öncelikle sarf ilmi hakkında kısaca bilgi verildikten sonra müellifin hayatı, eserleri, Kitâbu sarfin sağırin adlı risâlesi ve bu risâlede takip ettiği yöntemin yanı sıra risâlenin muhtevası ve sarf ilmine katkısı incelenmiştir. Çalışmanın sonunda da el yazması eserin tenkitli neşrine yer verilmiştir. Neşirde Diyanet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 6513-I'deki mecmua içerisinde bulunan mevcut tek nüshası esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgati, Sarf İlmi, Ziyâeddin Taşkesânî, Kitâbu Sarfin Sağırin, Tahkik.

Muhammed Ziyâeddin Taskesenli (Taskesenli) and Sarf Treatise

Abstract

Arabic is a language with a rich vocabulary and grammar. Due to the nomadic/bedouin lifestyle of the Arabs during the pre-Islamic era, the tradition of writing didn't fully develop. As a result, the Arabic lexicon primarily relied on oral (spoken) and auditory (heard) culture. This situation largely contributed to preserving the fundamental structure of the Arabic language. However, with the expansion of territories through Islamic conquests, efforts to protect Arabic against other languages and to teach it to newly converted Muslim communities led to the early development of language codification. The formalized rules gradually evolved into independent fields of study based on specific topics. One of these fields is the science of morphology (sarf) which examines the structure of words in Arabic. Sarf, being concerned with the fundamental components of language, has been the focus of linguists since early times, and numerous works have been written on this subject. One such work is the treatise titled "Kitâb sarf sagheer" by Mohammad Ziyâaddîn Taskesânî, an Ottoman scholar of the late period (d. 1914). In this study, after providing a brief overview of the science of morphology, the author's life, works, the treatise "Kitâbu sarfin sağırin", the methodology followed in the treatise, as well as its content and contribution to the science of morphology are examined. The study concludes with a critical edition of the manuscript. The manuscript used for the edition is the sole copy found in the compilation housed in the Diyanet Manuscript Library, no. 6513-I.

Keywords: Arabic Language and Literature, Science of Sarf, Ziyâaddîn Taskesânî, Kitâb Sarf Sagheer, Critical Edition.

GİRİŞ

Sâmî diller ailesinden olan Arapça ile ilgili gramer çalışmaları belli merhalelerden geçmiştir. Cahiliye döneminde yazı geleneğinden çok sema' /işitme geleneğinin yaygın olması, ağırlıklı olarak Arapların bedevi hayat sürmesi ve diğer milletlerle bir arada yaşamaması gibi nedenlerden ötürü yazılı herhangi bir gramer çalışmasına ihtiyaç duyulmamıştır.¹ İslâm'ın yeryüzüne yayılması ve bunun sonucunda Arapların diğer milletlere karışması, Arapçada "lahn" denilen dil hatalarını ortaya çıkarmıştır. Bu durumu gören Müslüman âlim ve yöneticiler, dilin orijinalliğinin korunması ve özellikle dini kaynakların güvence altına alınması için Arap gramerinin temelini oluşturan bazı genel kurallar belirlemişlerdir.²

Sözlükte, çevirmek, döndürmek, meyletmek, rüzgârın yönünü değiştirmek, sevk etmek gibi anlamlara gelen sarf/tasrif,³ terim olarak "Arapça kelimelerin şekillerini inceleyen bir ilim", "Kelimenin aslını (mastar), mâzî, muzâri, ism-i fâil ve ism-i mef'ûl gibi farklı formlara (emsile-i muhtelif) dönüştürmektir." şeklinde tanımlanmıştır.⁴ Arap dil ilimleri arasında önemli bir yeri haiz olan sarf ilminin ehemmiyetine vurgu yapan İbn Cinnî, (ö. 292/905) Arapça öğrenmek isteyenlerin mutlaka sarf ilmini öğrenmeleri gerektiğini belirtmiştir. Çünkü sarf bir ölçüdür ve bu ölçü sayesinde Arapça kelimelerin kaide ve kuralları öğrenilir.⁵ Öte yandan Zerkeşî de (ö. 794/1392) sarf ilminin dil öğreniminde nahiv ilminden önce geldiğini ifade etmiştir. Zira sarf ilmi kelimeyi, nahiv ilmi ise irab vb. kelimenin tali durumlarını inceler.⁶

Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) ile başlayan erken dönem dil çalışmaları, sarf ilmini (morfoloji) de kapsayacak şekilde "Nahiv İlmi" başlığı altında bir bütün olarak işlenmiştir.⁷ Nitekim Sîbeveyhi (ö. 180/796) gibi erken dönem dil âlimleri sarf ilmini müstakil bir ilim olarak görmeyip nahiv ilminin bir parçası olarak ele almışlardır.⁸ Ancak kısa bir süre sonra Ebû Osmân Bekr b. Muhammed b. Habîb el-Mâzinî (ö. 249/863) sarf ilmini nahiv ilminden ayırmış ve müstakil bir ilim dalı haline getirmiştir.⁹ Hicrî 6. ve 7.

¹ Saîd el-Afgânî, *min Târîhi'n-nahv* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 7.

² Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: y.y., 1967), 1/24; Mehmet Edip Çağmar, *İbn Rüşd'ün Nahiv Anlayışı* (Diyarbakır: y.y., 2012), 20-21.

³ Ebü'l-Fazl Camâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 11/90-91.

⁴ Hasan Hindâvî, *Menâhîcu's-sarfîyyîn ve mezâhibuhum* (Beyrut: y.y., 1989), 14.

⁵ Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî İbn Cinnî, *el-Münsif* (b.y.: Dâru İhyâ'it-Turâsi'l-Kadîm, 1954), 2.

⁶ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Mısır: Dâru İhyâ'it-Kutubi'l-'Arabiyye, 1957), 1/297.

⁷ Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât* (Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1995), 41.

⁸ Soner Gündüzöz, "Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (Ocak 1997), 293.

⁹ Bilgi için bk. Halis Dede - Mehmet Şirin Çıkar, "Ebû Osman el-Mâzinî ve Sarf İlmindeki Yeri" 9/47 (2016), 54-55.

asırlara gelindiğinde ise sarf ilmi tam anlamıyla olgunluğa erişmiş ve bu alanda pek çok eser telif edilmiştir. Bu eserlerin kahir ekseriyeti sarf ilminin tüm konularını kapsayıcı şekilde ele almıştır.¹⁰ Ancak daha sonraki dönemlerde kaleme alınan eserlerin bazıları bütün sarf konularını içerirken bazıları da belli konuları ihtiva etmiştir.¹¹

Milâdî 1878-1914 tarihleri arasında yaşamış olan Muhammed Ziyâeddin Taşkesânî, sarf ilmi bablarından mîzân ile mevzun (mukabele) konusunu ele alan *Kitâbu sarfin sağîrin* adlı muhtasar bir risâle kaleme almıştır. Taşkesânî, Henüz genç yaşta Arapça ve Farsça öğrenmiş, İslâmî ilimlerde icazet almış ve medreselerde ders vermeye başlamıştır. Otuz altı yıllık kısa ömrüne rağmen bu risâlenin dışında birçok eser yazmış ve pek çok talebe yetiştirmiştir. Aynı zamanda iyi bir şair olan Taşkesânî, bir yandan müderrislik yaparken diğer yandan tasavvuf yolunda seyrüsülûkünü tamamlamış ve yirmi beş yaşında irşat faaliyetlerine başlamıştır.

Taşkesânî'nin *Kitâbu sarfin sağîrin* adlı küçük risâlesi sarf ilmine dair yazılmış önemli eserlerden biridir. El yazması halinde bulunan bu risâle üzerine şimdiye kadar herhangi bir çalışma yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmada öncelikle Muhammed Ziyâeddin Taşkesânî'nin hayatı ve eserleri hakkında kısa bilgi verilecektir. Ardından risâlenin tahlili yapılacaktır. Son olarak *Diyanet Yazma Eser Kütüphanesi*, nr. 6513-1'deki mecmua içerisinde tespit edilen tek yazma nüshası esas alınarak risâlenin edisyon kritiği yapılacaktır.

1. MUHAMMED ZİYÂEDDİN TAŞKESÂNÎ

1.1. Hayatı

Muhammed Ziyâeddin Taşkesânî 1878 yılında Bingöl'ün Karlıova ilçesine bağlı Hacılar köyünde dünyaya gelmiştir. Babası, Sultan 2. Abdülhamit'in iltifatlarına mazhar olmuş¹² bölgenin ileri gelen tasavvuf mürşitlerinden Şeyh Ahmed Taşkesânî'dir (ö. 1909). Muhammed Ziyâeddin henüz küçük yaşlarda iken ailesiyle beraber Erzurum'a taşınmıştır. Burada Caferiye Medresesi'nde ilim tahsil etmeye başlamıştır. Kısa sürede ilmini tamamlayıp iyi derecede Arapça ve Farsça öğrenen Taşkesânî, on yedi yaşında İslâmî ilimlerde icazet almıştır. Ardından babası ve aynı zamanda hocası olan Şeyh Ahmed Taşkesânî tarafından burada müderris olarak görevlendirilmiştir.¹³

¹⁰ Muhammed 'İd Hasan 'Abdünnebi, *Devru medreseti'l-Kûfe fi neş'eti 'ilmi's-sarf* (Kahire: y.y, 2010), 26-27.

¹¹ Bilgi için bk. Rifat Akbaş, "Sarf İlminin Tarihi ve Kavramları Üzerine", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 45 (2019), 271-272.

¹² "Taşkesenli Ahmed Efendi", *Evlialar Ansiklopedisi*, ed. İlhan Apak (İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları, 1993), 11/444-445.

¹³ İbrahim Taşkesenligil, "Taşkesenli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/148; Lokman Taşkesenlioğlu, "Erzurumlu Bir Şair; Şeyh Ziyâeddin Taşkesenî

Genç yaşta başladığı müderrislik vazifesini yürüttüğü sırada medreselerde nahiv ve mantık ilimlerine dair okutulan bazı kitapların anlaşılmayan bölümlerine şerh ve haşiyeler yazmıştır. Kaleme aldığı bu eserler kısa sürede yaygınlaşmış ve medreselerde okutulmuştur. *Mollâ Câmî, Hallü'l-me'âkid, Şerhü'l-muğnî, Kul/Kavl-i Ahmed ve İsti'âre* gibi eserler üzerine telif ettiği haşiyeler bunlardan meşhur olanlardır.¹⁴ Eserlerine ulaşan Said Nursî, Taşkesânî'nin bu çalışmalarını takdir etmiş ve gönderdiği mektupla kendisiyle manevi kardeş olma isteğini iletmıştır. Taşkesânî de bundan şeref duyacağını bildirmiştir.¹⁵

Taşkesânî bir yandan müderrislik görevini sürdürürken diğer yandan babasından irşat dersleri almıştır. Henüz yirmi beş yaşında iken babası tarafından kendisine irşat izni verilmiştir.¹⁶ Babası Şeyh Ahmed'in kendisi hakkında şöyle dediği nakledilir: "Ziyâeddin bir ilim adamı olmaktan ziyade bir hak adamıdır. Hakiki manada Allah'a kul olmayı tercih etmiş birisidir. Bununla birlikte ilmi Zemahşerî'den (ö. 538/1144) daha az değerlidir."¹⁷

Taşkesânî müderrislik yaptığı dönemlerde birçok talebe yetiştirmiştir. Önde gelen talebeleri şunlardır:

1. Tortum Müftüsü Mehmed Sıddık Efendi
2. Varto Köşk köylü Molla Mehmed
3. Taşkesenli Molla Alâeddin
4. Şam Sâlihiyye'den Molla Abdülkuddûs
5. Dağistanlı Molla İlyas
6. Siirtli İsmail Hatip (Erzen)
7. Erzurum'un meşhur imamlarından Hâfız Ali
8. Tortumlu Molla Dursun¹⁸

Kaynaklarda Taşkesânî'nin ilmi ve tasavvufî kişiliğinin yanı sıra şair kişiliğine de yer verilmiştir.¹⁹ Şiirlerinin tasavvufî yönü ağırlıklı olup ilâhî aşk ve sevgi temaları ön plandadır.

Hukukçu şair Ahmed Tevhid Ulusoy (ö. 1940)²⁰ bir şiirinde Taşkesânî hakkında şu dörtlüğü dile getirir:

Taşkesenlizâde Şeyh İbrahim

---

ve Klasik Tarzındaki Şiirleri", *Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 65 (2019), 59.

¹⁴ Taşkesenligil, "Taşkesenli", 40/148.

¹⁵ Taşkesenligil, "Taşkesenli", 40/148.

¹⁶ Taşkesenlioğlu, "Erzurumlu Bir Şair; Şeyh Ziyâeddin Taşkesenî ve Klasik Tarzındaki Şiirleri", 59; Taşkesenligil, "Taşkesenli", 40/148.

¹⁷ "Taşkesenli Ziyâeddin Efendi" (Erişim 11 Nisan 2023).

¹⁸ Taşkesenligil, "Taşkesenli", 40/148.

¹⁹ Taşkesenlioğlu, "Erzurumlu Bir Şair; Şeyh Ziyâeddin Taşkesenî ve Klasik Tarzındaki Şiirleri", 60.

²⁰ Ahmed Tevhid Ulusoy ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bk. Olcay Kahraman, *Anadolu Beylikleri (Ahmed Tevhid Ulusoy)* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010).

Babası Ahmet'ten görmüştü talim

Şeyh Ziyâeddin gibi bir âlim

Gelmedi cihana güzel Erzurum²¹

Taşkesânî, 1914 senesine kadar Erzurum'da ilim ve irşat faaliyetlerine devam etmiştir. 1914 yılının kasım ayında talebeleri ve müritleri ile birlikte Osmanlı-Rus savaşının Sarıkamış cephesine gönüllü olarak katılmıştır. Ancak bir süre sonra savaşamayacak derecede amansız bir haslığa yakalanmış ve Erzurum'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Erzurum'a döndükten kısa bir süre sonra 19 Aralık 1914 tarihinde henüz 36 yaşındayken vefat etmiştir.²² Kabri, Erzurum'da Taşkesenli Camii haziresinde babası Şeyh Ahmed Taşkesânî ve diğer aile mensuplarının kabirlerinin olduğu mezarlıkta bulunmaktadır.²³

1.2. Eserleri

Bir ilim adamını gerçek anlamda tanıtan ve vefatından sonra hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan en önemli etken yazdığı eserleridir. Taşkesânî'nin de kaleme aldığı eserler, üstün zekâsını ve Arap dili alanda sahip olduğu ilmi derinliğini ortaya koymaktadır. Taşkesânî, özellikle nahiv, sarf ve istiare gibi alanlarda bazı eserler kaleme almıştır. Bu eserler aşağıda sıralanmıştır.²⁴

a. Hâşiyet-u Mollâ Câmî

Nahiv ilmine dair olan bu eser, *Molla Câmî* olarak meşhur olan *el-Fevâidu'd-diyâiyye* adlı esere haşiye olarak kaleme alınmıştır. *Molla Câmî*, Abdurrahman el-Herevî (ö. 898/1492) tarafından İbn Hâcib'in (ö. 646/1249) *el-Kâfiye* adlı metnine şerh olarak yazılmıştır.

b. Hâşiyet-u Hallu'l-me'âkid

Taşkesânî bu eseri, nahiv alanında yazılmış olan ve yüzyıllar boyu şark medreselerinde okutulan *Hallu'l-me'âkid* isimli esere haşiye olarak kaleme almıştır. *Hallu'l-me'âkid*, Ahmed b. Muhammed b. Arif Şemsuddin Ebü's-Senâ er-Rûmî et-Tokadî (ö. 1006/1597) tarafından İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) *Kavâ'idu'l-î'râb* adıyla meşhur olan metni üzerine yazılan şerhtir.

c. Hâşiyet-u Şerhi'l-muğnî

Bu eser, Muhammed b. Abdurrahim el-Meylânî tarafından kaleme alınan *Şerhu'l-muğnî* adlı kitabın haşiyesidir. *Şerhu'l-muğnî*, Ebü'l-Mekârim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasen b. Yûsuf Çârperdî'nin (ö. 746/1346) *el-Muğnî fî ilmi'n-nahv* adlı metnin şerhidir. *Şerhu'l-muğnî* şark medreselerinde nahiv

²¹ Taşkesenlioğlu, "Erzurumlu Bir Şair; Şeyh Ziyâeddin Taşkesenî ve Klasik Tarzındaki Şiirleri", 58.

²² Taşkesenligil, "Taşkesenli", 40/148; Taşkesenlioğlu, "Erzurumlu Bir Şair; Şeyh Ziyâeddin Taşkesenî ve Klasik Tarzındaki Şiirleri", 59.

²³ Taşkesenlioğlu, "Erzurumlu Bir Şair; Şeyh Ziyâeddin Taşkesenî ve Klasik Tarzındaki Şiirleri", 59.

²⁴ Taşkesenligil, "Taşkesenli", 40/148.

ilmi alanında okutulan ilk hacimli kitaptır.

d. Hâşiyet-u Kul/Kavl-i Ahmed

Taşkesânî, mantık ilmine dair Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Hıdır b. Müslim ed-Dımaşkî'ye (ö. 785/1383) ait *Kavl-i Ahmed* isimli eser üzerine haşiye yazmıştır. *Kavl-i Ahmed*, Şemseddîn Muhammed b. Hamza b. Muhammed er-Rûmî el-Fenârî'nin (ö. 834/1431) *el-Fevâidü'l-Fenârîyye* adlı eseri üzerine ta'lik olarak yazılmıştır.

e. Hâşiyetu'l İstî'âre

Bu eser, Ebü'l-Kasım es-Semerkindî'ye (ö. 888/1483'ten sonra) ait *Metnu'l-ferîde fi'l-isti'âreti ve'l-mecâz*²⁵ adlı risâleye Ebû İshâk 'İsâmuddîn el-İsferâyînî (ö. 945/1538) tarafından kaleme alınan *Şerhu risâti'l-isti'âre* isimli şerhin haşiyesidir.

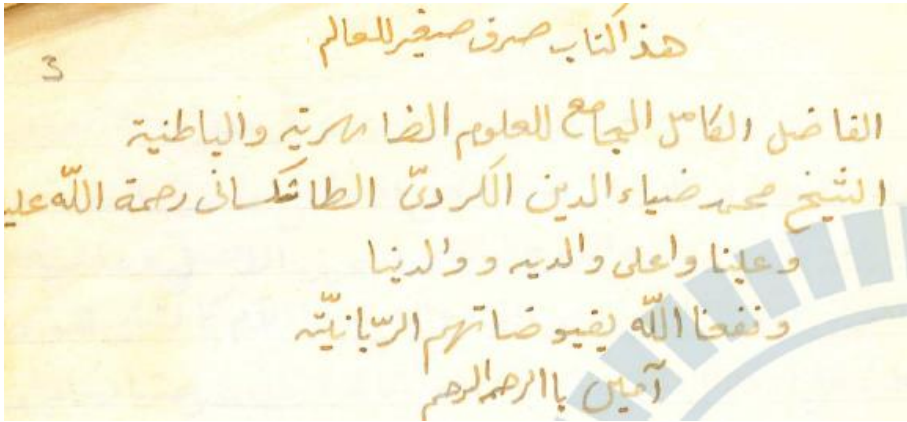
f. Kitâbu Sarfin Sağîrin

Çalışmamıza konu olan bu eser sarf ilminde yazılmış bir risâledir. Taşkesânî bu risâlede sarf ilminin sadece mîzân mevzun (mukabele) konusunu ele almıştır.

2. KİTÂBU SARFIN SAĞİRİN ADLI RİSÂLENİN TAHKİKİ

2.1. Risâlenin İsmi ve Taşkesânî'ye Aidiyeti

Müellif, risâleye mukaddime yazmamıştır. Bu yüzden eserin ismi ve yazılış amacı ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak eserin 3b varakında yer alan هذا كتاب صرف صغير (Bu küçük sarf kitabıdır) şeklindeki ifade bizi mevcut risâlenin *Kitâbu Sarfin Sağîrin* ismi ile isimlendirildiği sonucuna ulaştırmaktadır.²⁶ Hemen akabinde risâlenin Şeyh Muhammed Ziyâeddin Taşkesânî'ye ait olduğu açık bir şekilde belirtilmiştir.

²⁵ Bu eser, *er-Risâletü'l-ferîde*, *el-Ferîde*, *el-Ferâid*, *Risâletü'l-İstî'ârât*, *er-Risâletü't-terşîhiyye*, *er-Risâletü's-Semerkindîyye* gibi isimlerle de anılır.

²⁶ Ziyâeddin Taşkesânî, *Kitâbu sarfin sağîrin* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Arap Dili-Sarf ve Nahiv, 6513-1), 3a.

Risâlenin ismi ve Taşkesânî'ye ait olduğuna dair ifadeler şu şekilde yer almaktadır:

هذا كتاب صرف صغير للعالم الفاضل الكامل الجامع للعلوم الظاهرية والباطنية الشيخ محمد ضياء الدين الكردي الطاشكسائي رحمه الله عليه وعلى والديه ووالدينا ونفعنا الله بفيوضاتهم الربانية آمين يا الرحمن الرحيم

“Bu kitap, zahirî ve batınî ilimlere vakıf fazilet sahibi ulemâdan Şeyh Muhammed Ziyâedin el-Kürdî et-Taşkesânî'ye ait *Kitâbu Sarfîn Sağîrin*'dir.²⁷ Allah'ın rahmeti hem onun ve ebeveynlerinin hem de bizim ve ebeveynlerimizin üzerine olsun. Allah bizleri onların rabbani feyzlerinden istifade edenlerden eylesin. Âmin ya er-Rahmân'ur-Rahîm.”²⁸

2.2. Yazma Nüshanın Tavsifi

Taşkesânî'ye ait risâle, (Diyanet Yazma Eser Kütüphanesi, nr. 6513-I)'deki mecmua içerisinde 3b-10b varakları arasında yer almaktadır. Yapılan araştırma sonucu eserin başka bir nüshasına ulaşılmamıştır. Küçük bir mecmua içerisinde bulunan risâlenin sonundaki ferağ kaydında telif yeri ve zamanıyla ilgili bir bilgi verilmemiştir. Ciltsiz olan mecmuanın şirazesi hasar görmüş olup eserin ön defesi düşmüştür. Fiziksel özellik olarak risâle 185x130mm, 170x120mm olup I+3b-10b varakları arasında yer almaktadır. Ancak her varakın a yüzü boş bırakılmıştır. Yazı stili Rika olup her varakta 18 satır bulunmaktadır. Kâğıt Nohudi renkte filigransız olup siyah Mürekkep kullanılmıştır. Risâlenin müstensihî bilinmemektedir. İstinsah tarihi gibi telif tarihi de verilmemiştir. Risâlede rakabe kaydı vardır. Her risâlenin başında mantık, ahlâk ve fıkıh gibi konulara dair Osmanlıca fevâid bulunmaktadır. 7b varakında تمت الكتاب (kitap tamamlandı) ifadesiyle risâlenin tamamlandığını anlamaktayız. Ancak gerek konu bütünlüğü olarak gerekse üslup olarak sekiz ve dokuzuncu varaklarının da risâlenin devamı veya ayrı bir risâle olarak devam edildiğine dair bizde bir kanaat hâsıl olmuştur. Bu nedenle sekiz ve dokuzuncu varakları da neşretmeyi uygun gördük.

Risâlenin başlangıç ve bitiş satırları şu şekildedir:

Yazmanın başlangıç satırları: 3b

بسم الله... اعلم أنّ معنى المقابلة هي أن تقابل حروف كل فعل بهذا الحروف من الفاء والعين واللام أى
....حروف فعل أو فعلل

Yazmanın bitiş satırları: 9b

مثال المهموز:

أذن أكل أمل أخذ أزر هنا أدب سأل [أ] سال آب ساء جاء أسا أتى وأني أوي تأى سأسى أرى آمن أمر
ابتال أبتلى وأى.

²⁷ Burada küçük bir risâlenin “kitap” olarak isimlendirilmesi içeriğinin önemli olduğu düşünmesinden dolayı olmalıdır.

²⁸ Taşkesânî, *Kitâbu sarfîn sağîrin*, 3a.

Mecmuada bulunan diğer risâleler de şunlardır:

Ebûbekir Mir Rüstemî'nin *Risâletü'l vaz'ıyyesi*

Mir Ebi'l Feth'in Risâletü'n *min 'ilmi'l-âdâb'ı*

Kevser Sûresinin Tefsiri (Osmanlıca)

Kurbana Dair Bir Risâle (Osmanlıca)

2.3. Muhtevası

Müellif eserine besmele²⁹ ile başlamıştır. Ancak herhangi bir mukaddime yazmamıştır. Dolayısıyla esere hamdele³⁰ ve salvele³¹ ile giriş yapmadan *اعلم* deyip konuya geçiş yapmıştır. Müellif risâlesini klasik sarf kitaplarından farklı olarak ele almıştır. Medreselerde okutulan sarf kitaplarında sarf bablarından bahsedilirken kendisi farklı bir üslup benimsemiştir. Girişte “mukabele” tanımına değinerek bütün fiillerin *فَعَلَ* veyahut *فَعَلَّ* kalıbına uygun bir şekilde olması gerektiğini ifade etmiştir. Bu kalıplara uygun olan harflerin kelimenin asıl harflerinden olduğu, bunlara karşılık gelmeyen harflerin ise zâid harfler olduğunu dile getirmiştir. Onun için bu kalıplara *mîzân*/tartı, bunlara uyumlu olan fiillere ise *mevzûn*/tartılan isminin verildiğini aktarmıştır.³²

Taşkesânî yukarıdaki bilgilere örnek olarak *نَصَرَ* fiilini getirmiştir. Fâ (ف) harfine mukabil nûn (ن) harfinin olduğunu ve buna *fâu'l*-fiil denildiğini, ‘ayn (ع) harfine mukabil sâd (ص) harfinin olduğunu ve buna ‘aynu'l-fiil denildiğini, lâm (ل) harfine mukabil ise râ (ر) harfinin olduğunu ve buna da *lâmu'l*-fiil denildiğini dile getirmiştir.³³

Müellif, bu bilgiler ışığında *mîzân* ile *mevzûn*un hareketlerde uyumlu olması gerektiğini ifade etmiş, bunun sayı, tebdil ve tertipte uyum olduğunu açıklayarak misaller getirmiştir. Örneğin *نَصَرَ* deki art arda gelen üç fetha *فَعَلَ* fiilindeki hareketlerle uyumlu olduğunu, aynı şekilde *نُصِرَ* deki sırasıyla damme, kesra ve fetha *فُعِلَ* ile uyumluluğunu dile getirmiştir.³⁴

Öte yandan tebdil için *أَيْسَ* örneğini vermiştir. Çünkü burada harfler yer değiştirdiği için *عَفَلَ* ile uyumlu olmuştur. Bunun aslı *يَسَ* olup *فُعِلَ* kalıbındadır. Ayrıca bütün harflerin yerinin değişebileceğini *عَالِفٌ* vezninde olan *حَادِي*

²⁹ Besmele, “Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla” anlamındaki “Bismillâh irrahmân irrahîm” cümlesine verilen addır. Detaylı bilgi için bk. Abdullah Aydemir, “Besmele”, *Diyanet İlmî Dergi* 10/106-107 (1971), 82-89.

³⁰ Hamdele, “Her türlü övgü Allah'adır” anlamındaki “Elhamdülillâh...” şeklindeki cümlesinin kısaltılmış şeklidir. Detaylı bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Hamdele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/448-449.

³¹ Salvele, Genellikle eserlerin mukaddimesinde besmele ve hamdeleden sonra Hz. Peygamber (s.a.s.) hakkında “ve's-salâtu ve's-selâm alâ Rasûlina Muhammedin...” şeklinde yapılan duadır. Detaylı bilgi için bk. Mehmet Suat Mertoğlu, “Salâtüselâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/23-24.

³² Taşkesânî, *Kitâbu sarfin sagîrin*, 4a.

³³ Taşkesânî, *Kitâbu sarfin sagîrin*, 4a.

³⁴ Taşkesânî, *Kitâbu sarfin sagîrin*, 4a.

örneğinde zikretmiş ve bunun aslının "فَاعِلٌ" vezninde olan "وَاحِدٌ" oluşunu ifade etmiştir. Burada vâv (و) harfi dâl (د) harfinin yerine, dâl (د) hâ (ح)'nın yerine geçmiş, elif (ا) ile başlanamayacağı için de hâ (ح) elife (ا) mukaddem olmuştur. Ardından kural gereği vâv (و) sonda olup kendisinden önceki harfin hareketi kesre olduğu için vâv (و) yâ (ي)'ya dönüştürülerek "حَادِي" şeklini aldığını ifade etmiştir. Ardından başına el takısı getirilerek önce tenvin ardından da dile ağır geldiği için damme hazfedilerek "العَالِفِ" vezninde olan "الحَادِي" şeklini almıştır. Son olarak "وَحَدَّ" ve "تَوَحَّيْدَ" gibi örneklerin misal kalıbında olmasını burada kalb olduğuna dair delil göstermiştir.³⁵

Müellif ayrıca tekrar olmayan fazlalıkta da mevzûnun vezin ile uyumlu olması gerektiğini ifade etmiştir. Mesela "فَاعِلٌ أَفْعَلٌ أُكْرِمَ" kalıbında gelirken "فَاعِلٌ أَفْعَلٌ" kalıbında gelmiştir. Ancak eğer bu fazlalık harfin tekrarı ile olsa ve bu tekrar da ya taz'îf veyahut tekrar için olan ilhaklarda ise o takdirde mevzûn vezin ile uyumlu olmayacağını ifade etmiş ve taz'îfe "فَرَّخَ", ilhaka ise "جَلَبَبَ" ve "سَمَّلَ" örneklerini getirmiştir. Bunların dışında kalan ve tekrar ile olmayan ilhaklarda ise bu fazlalığın ancak "سَأَلْتُمُونِيهَا" kelimesinde bulunan harflerden biri ile yapılabileceğini ve mevzûn ile vezinin uyumlu olması gerektiğini ifade etmiştir. Buna gerekçe olarak da bu harfler kelimenin asıl harfleri mesabesinde olmadığından dolayı onlar gibi ifade edilmeyeceğini dile getirmiştir. Örnek olarak "بَيْطَرَ", "شَرَيْفَ", "حَوْقَلَ", "جَوْهَرَ", "فَعَيْلَ", "فُعُولَ", "فُعُولَ" ve "فُعُولَ" kalıbında olduğunu aktarmıştır.³⁶

Taşkesânî bu bilgileri verdikten sonra yukarıda geçen ilhak kelimesini açıklama ihtiyacını duymuş ve ilhakin, kendisinden üstün olan bir kelimenin seviyesine gelebilmesi için düşük seviyedeki bir kelimeye harf ekleme olduğunu, bunun da çekimlerde zayıf olan bir kelimeyi güçlü olan kelimenin seviyesine getirmek için yapılan bir işlem olduğunu zikretmiştir. Ardından bunun iki şartla yapılabileceğini ifade etmiş, bunların; ilhak edilen kelime ile ilhak olunan kelimelerin daimî masterlarının aynı olması ve eklenen harfin manaya herhangi bir değişiklik meydana getirmemesi şeklinde olduğunu dile getirmiştir.

Müellif, şartlar yerinde olduğunda idgamda da uyum olduğunu ifade etmiştir. Mesela "فَاعِلٌ فَعْلٌ" vezindedir. Ancak şartlar yerinde olmadığından mizan ile mevzûnun uyumu söz konusu olamayacağını "مَدَّ" nin "فُعَلٌ" nin ise "أَفْعَلٌ" vezninde olduğu örneklerini getirerek ifade etmiştir. Öte yandan hazifte de uyumun olduğunu "فُلٌ" fiilinin "فُلٌ" ve "عَاذَ" isminin "فَاعِ" vezninde olduğunu zikretmiştir.³⁷

Ayrıca harflerin başka harflere dönüşmesi manasına gelen "ibdâl" de ise eğer bu dönüşüm aslı harfler veya "فَاعِلٌ", "تَفَاعُلٌ", "تَفَاعُلٌ" bablarındaki tâ ya da "اِنْفِعَالٌ"

³⁵ Taşkesânî, *Kitâbu sarfin sagîrin*, 5a.

³⁶ Taşkesânî, *Kitâbu sarfin sagîrin*, 5a.

³⁷ Taşkesânî, *Kitâbu sarfin sagîrin*, 6a.

babındaki nûn değilse bunda da vezin ve mevzûn uyumu söz konusu olacağını ifade etmiştir. Buna أُفْعَلْ nın أُفْعَلْ nın ise هُفْعَلْ kalıbına uyumlu geldiğini örnek olarak zikretmiştir.

Ancak kelimedeki ibdâl aslî harf veya tâ (ت) ya da nûn (ن) harflerinde olması halinde ise mîzân ve mevzûn arasındaki uyum ortadan kalkacağını ifade etmiştir. أَفْعَلْ fiilinin أَفْعَلْ değil أَفْعَلْ kalıbında olduğunu buna örnek olarak vermiştir. Aynı şekilde اضْطَرَبَ، اِنْفَاعَلْ، اِنْفَاعَلْ، اِنْفَاعَلْ، اِنْفَاعَلْ، اِنْفَاعَلْ، اِنْفَاعَلْ kalıplarında değil، اِنْفَاعَلْ، اِنْفَاعَلْ، اِنْفَاعَلْ kalıplarında olması gerektiğini ve dolayısıyla uyum olmadığını ifade etmiştir.³⁸

Müellif yukarıdaki kuralları ifade ettikten sonra sırasıyla sahih, taz'îf/muza'af, mu'tellu'l-fa/misal, mu'tellu'l-'ayn/ecvef, mu'tellu'l-lam/nakıs, mu'tellu'l-'ayn ve'l-lam/leff-i makrûn, mu'tellu'l-fa ve'l-lam/leff-i mefrûk ve mehmûz örneklerini vermiştir.

2.4. Neşirde İzlenen Yöntem

Çalışmaya konu olan *Kitâbu sarfîn sağîrin* adlı elimizdeki tek nüshanın istinsah ve telif tarihi bilinmemektedir. Metnin yazımında günümüz Arapçası için kullanılan yazım esas alınmıştır. Yazılan kelimelerin çok bilinenlerine hareke konulmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak iltibas olabilecek kelimelerdekilere hareke konulmuştur. Bununla beraber okunması zor olabilecek Arapça ibareler de harekelenmiştir. Tarafımızca eklenen ifadeler ise köşeli parantez içinde gösterilmiştir.

2.5. Yazma Eserin Neşri

كتاب صرف صغير

بسم الله الرحمن الرحيم

اعلم أنّ معنى المقابلة هي أنّ تقابلَ حروفَ كلِّ فعلٍ بهذه الحروفِ من الفاءِ والعينِ واللامِ، أي حروفِ فَعَلٍ أو فُعَلَلٍ فالحرفُ الذي وقع في مقابلةِ أحدٍ من هذه الحروفِ فهو الحرفُ الأصلي وما لم يقع فهو الزائدُ فهذه الحروفُ مِنَ الفاءِ والعينِ واللامِ كَالشَّيْءِ الموزونِ بِهِ وَلفْظُ فَعَلٍ أو فُعَلَلٌ أي هاتان الهيئتان المخصوصتان كالميزان، وحروفُ الأفعالِ كالموزون، ولذا يقال لِنَصْرِ ونحوه إنّه موزون، ولِفْعَلٍ ونحوه إنه ميزان.

مثلاً إذا قابلتَ نَصَرَ بِفَعَلٍ فَنَوُؤُ نَصَرَ يقع في مقابلةِ فاءِ فَعَلٍ فيقال له فاءُ الفِعْلِ وصادُهُ في مقابلةِ عَيْنِهِ فيقال له عَيْنُ الفِعْلِ، ورَأَاهُ في مقابلةِ لامِهِ فيقال له لَامُ الفِعْلِ، وهكذا دَخِرَجَ مَعَ فُعَلَلٍ.

إذا علمتَ هذا فاعلم أنّ الميزانَ يتبع الموزونَ في الحركاتِ والسكناتِ أي: في عددها وتبديلها بعضاً بِبَعْضٍ وفي ترتيبها مثل: نَصَرَ بِالفَتْحَاتِ الثلاثةِ يتبعه فَعَلٍ فيها ونُصِرَ بِضَمَّةٍ ثُمَّ كَسْرَةٍ [نَمْ] فَتَحَةٍ، يتبعه فِعْلٌ فيها أيضاً على ذلك الترتيب، وهكذا دَخِرَجَ مَعَ فُعَلَلٍ ودُخِرَجَ مَعَ فُعَلَلٍ.

وكذا الميزانُ يتبع الموزونَ في قلبِ مكانِ بعضِ الحروفِ بمكانِ بعضٍ آخرٍ، كَأَيْسَ على وَزْنِ عَقَلٍ، فَإِنَّ أَصْلَهُ يَيْسَ على وَزْنِ فِعَلٍ. ودليلُ القلبِ فيه صِحَّتُهُ مِنَ الإِعْلَالِ. وفي قلبِ مكانِ لِكَلٍ الحُرُوفِ كالحَادِي على وَزْنِ العَالِفِ، فَإِنَّ أَصْلَهُ وَاحِدٌ على وَزْنِ فاعِلٍ، فَنُقِلَ الواوُ إلى مَوْضِعِ الدَّالِ، والدَّالُ إلى مَوْضِعِ الحَاءِ وَقُدِّمَ الحَاءُ على الألفِ لِعَدَمِ إمكانِ الابتداءِ بها، فصارَ حَادِيٌ قلبت الواوُ ياءً لِتَطْرَفِهَا، وانكسر ما قبلها فصارَ حَادِيٌ على وَزْنِ عالفٍ فأدخل عليه أَل فأسْقِطت التنوين ثم حذفت الضمةُ للاشتغالِ فصارَ الحادي على وَزْنِ العالفِ بسكونِ الفاءِ

³⁸ Taşkesânî, *Kitâbu sarfîn sağîrin*, 7a.

ودليل القلب فيه كون أمثلة مِنْ وَحَدٍ وَتَوْحِيدٍ وغيرها مثلاً.

وكذا يتبعه في الزيادة أي: زيد في الموزون حرفٌ يزداد في الميزان أيضاً ذلك الحرفُ بعينه إن لم تكن الزيادة بالتكرير وكأكرم على وزن أَفْعَلْ وقاتل على وزن فاعل، فإن كانت بالتكرير كالزيادة للتضعيف أو للإلحاق على وجه التكرير، فلا يتبع الميزان الموزون (ح) ٣٩ أما في التضعيف مثل فَرَحَ على وزن فَعَلَ، فَلْيَبْدُلْ الميزانُ على أنَّ القصدَ تَكْرِيرُ الحرفِ الأولِ للتضعيف، فلا يفوتُ المعنى المقصودُ منه، كالتكثير والتعدية وغيرها. فلو تبع الميزانُ الموزونَ لَتَوَهَّمُ أَنَّ القصدَ زيادةُ حرفٍ، وَأَنْفَقْتُ موافقته للحرف الأول، وأما في الإلحاق فلا ن الحرفَ الزائدَ فيه في قوَّة الحرفِ الأصلي؛ لكونه من جنسه، فاللائقُ أن يعبَّرَ عنه بما عبَّرَ به عن الحرفِ الأصلي، نحو جَلَّبَبَ ٤٠، وَتَمَثَّلَ ٤١ على وزن فَعَّلَ. وأما الإلحاق على غير وجه التكرير وهو لا يكون إلا بزيادة حرفٍ من حروفِ سألتمونيها ٤٢، فالميزانُ يتبعُ الموزونَ فيه، إذا الزائدُ (ح) ٤٣ ليس في قوَّة الحرفِ الأصلي حتى يعبَّرَ عنه بما عبَّرَ به عن الحرفِ الأصلي فلا بد أن يعبَّرَ عنه بلفظه نحو: جهور ٤٤، وَحَوَّلَ ٤٥، وَشَرَّيفَ ٤٦، وَتَبَيَّرَ ٤٧، على وزن فَعُولٍ وَفَوَعَلَ وَفَعِيلٌ وَفَعِيلٌ.

ومعنى الإلحاق: زيادةُ حرفٍ - مثلاً في الكلمة - تصيرُ تلك الكلمةُ بسببِ تلك الزيادة على هيئة أصليةٍ لكلمةٍ أخرى قُوَّتِها في عدد الحروفِ الأصول، والغرضُ منه جعلُ كلمةٍ أنقصَ على مثال كلمةٍ أزيد؛ لتعاملِ مُعَامَلَتِها في التصرفات، فالإلحاق: إنما هو مجرد إجراء الأحكام اللفظية توسيعاً في البناء، ولا تعلق له بالمعنى بخلاف التضعيف، فإنه لتحصيل معنى من المعاني كالتكثير والتعدية وغيرها.

ودليل الإلحاق شيان: أحدهما اتحاذ مصدر البابين. والمراد من المصدر المصدرُ المطَّرَدُ في ذلك الباب كالتفعلية دون الفعلال لعدم مجيئه لعزَّيد، أي: ساء خلقه. فلا يرد أخرج إخراجاً كدحرج دحرجاً إذ الاعتبار إنما هو بالدرجة لا الدحراج. والثاني: كونُ حرفِ الإلحاقِ بمثابةٍ ليس وضعُ الكلمةِ لمعناها لأجل ذلك الحرفِ مثل جهور، فإنَّ معناها بالواو وبدونها واحدٌ وهو رفعُ الصَّوتِ.

وكذا الميزانُ يتبع الموزونَ في الإدغام إن كان شرطه موجوداً في الميزان، مثل: فَحَّجَ على وزن فَعَّلَ وإلا فلا يتبعه كمدَّ على وزن فَعَّلَ وأعدَّ على وزن أَفْعَلَ. وفي الحذف كقُتِلَ على وزن قُلُ وغازَ على وزن فاع. وفي الإبدال إن لم يكن في حرفٍ من الحروفِ الأصليةٍ ولم يكن في تاء التَّفَعُّلِ ٤٨، والتَّفَاعُلِ والإفْعَالِ ونون الإِنْفَعَالِ، كما يقال في أَبْلَعُ ٤٩ على وزن أَفْعَلَ مِنَ الإِفْعَالِ. هَبْلَعُ ٥٠ على وزن هَفَعَلَ. فإن كان الإبدال في حرفٍ من الحروفِ الأصليةِ أو في التاء والتون المذكورتين فلا يتبع الميزانُ الموزونَ (ح) فيه، مثل: أجاب على وزن أَفْعَلَ دونَ أَقَالَ، وَقَالَ على وزن فَعَلَ دونَ قَالَ. مثل: أَطَهَّرَ على وزن إِتَفَعَّلَ دونَ إِطْفَعَلَ، وَإِثْقَالَ على وزن إِثْقَاعَلَ دونَ إِثْقَاعَلَ، وَاضْطَرَبَ على وزن إِفْتَعَلَ دونَ إِفْطَعَلَ. مثل: أَمَعَ على وزن انْفَعَلَ دونَ الفَعَلَ. أما في الأولِ فلا ن الإبدال إذا كان في الحرفِ الأصلي فَمُقَابِلَةٌ في الميزان. أما الفاء نحو أَقْبَتِ أو العين نحو خاف أو اللام نحو غزى وهذه الحروفُ أي الفاء والعين واللام ليست من حروفِ الإبدال، [و] أمَّا في الثَّانِي والثَّالِثِ فلا ن الأصلُ أن يُفْرَأَ الأبوابُ المذكورةُ بِلِثَاءِ والتونِ إلا أنَّهما قُلِبَتَا لاجتماعِ اللَّيِّاءِ مَعَ الطَّاءِ والثَّاءِ والضَّادِ، والتونِ مَعَ اللَّامِ وهَاتَانِ العِلَّتَانِ مَفْقُودَتَانِ في الميزان. والله [أ] أعلم ٥١ بالصواب. تَمَّتِ الكِتَابُ. إليه المرجعُ والمآبُ، والله الموفقُ للسَّدادِ.

(ح) أي: حينئذ. هذا الرمز (ح) إن كان في غير كُتُب الحديث وغير كتب الحنفية فهو بدل على "حينئذ"، وعند الحنفية رمز للحلي. وإن كان في (الصحاحين) - البخاري ومسلم - فهو في اصطلاح الحديث لتحويل السند.

٤٠ جلب السَّخَص: ألبسه الجلباب، وهو ثوب يشتمل على الجسد كله "جَلَّبَبْتُ ابنها لتحميه من البرد".

٤١ لم نجد معناه.

٤٢ حروف الزيادة (في الصَّرَف) عشرة حُرُوف يجمعها قَوْلُك سألتمونيها. أي السين، والهزرة، والتاء، والميم، والنون، والهاء. وهي التي تُحذف من الكلمة لتبقى موازين الأفعال والمصادر في صيغ الموازين العربية الصحيحة.

٤٣ (ج): حينئذ.

٤٤ يقال: جَهَّور الرجل رفع صوته بالقول، ويقال أيضاً: جَهَّور الصوت، فالرجل والصوت كلاهما جَهَّورِي.

٤٥ حوقل حوقلة وحيقالا اغتمد بيديه على خصره وأسرع في مشيه وقارب الخطو وأعبا وفلان قال لا حول ولا قُوَّة إلا بالله والشَّيءُ أو فلاناً دفعه

٤٦ لم نجد معنى هذه الكلمة في كتب اللغة.

٤٧ يبطر الدابة شق حافرها ليعالجها.

٤٨ يكتب في المخطوطة "الفعل" بغير التاء. لعله خطي.

٤٩ يقال أبلعه الدواء: جعله يبلعه، مكنه من بلعه.

٥٠ هبلع هو الأكل مأخوذ من البلع؟

٥١ يكتب في المخطوطة "والله علم" لعله "والله أعلم".

مثال الصّحيح:

نصر، ضرب، منع، علم، شهد، حسب، حسن، دحرج، جورب، جلبب، بيقر،⁵² هرول، شريف، مراح،
وتال، أكرم، اسطاع، اهراق، أمس، فزح، قاتل، تكسّر، اطهر، تباعد، اثّافل، انقطع، تاتر،⁵³ ازمل، اجتمع، استمع،
خصّم، احمر، استخرج، استطاع، احمار، اعشوشب، اجلوذ، اقعنسس، اسلنقى، تدحرج، ئاتال،⁵⁴ ايسناس،⁵⁵
احرنجم، اقشعر، بادّر.

مثال التّضعيف:

مدّ، فزّ، عدّ، عبّ، عضّ، زلزل، أعدّ، مدّد، مادّ، تمّدّد، تّمادّ، انقّصّ، اعتدّ، ابيضّ، ايباضّ، اسودّ، اسوادّ،
استعدّ، اطمأنّ، تزلزل.

مثال المعتل الفاء:

وعد، يسر، وجل، يئس، ومق، وجه، يمن، وسوس، أوعد، أيسر، وعد، يسر، واعد، ياسر، توعد، تيسر،
تواعد، تياسر، أتعد، أتسر، ايتعد، ايتسر، استوعد، استيسر، توسوس، تاتال.

مثال المعتل العين؛ أجوف:

قال، صان، باع، خاف، هاب، طال، أجاب، انقاد، اختار، استقام، قول، قاول، تقول، تقاول، بين، تبين،
زّين، تزّين، ساير، تساير، اسودّ، اسوادّ، ابيضّ، ايباض.

مثال المعتل اللام؛ ناقص:

غزى، رمى، رضى، خشى، سرو، شرى، أعطى، صلّى، سمّى، أهدى، ناجا، ارتجا، اشترى، اعتدى، انبرى،
ارعوى، اعروى، استدعى، استرشى، تغازى، تراجى، تمطّى، تصابى، تقلسى، استقصى.

مثال المعتل العين واللام؛ لفيف مقرون:

طوى، شوى، قوّي، رويّ، حيّ، حيّ، أروي، أحيّ، خايا، استحيّ، استّحي، روّى، حيّا، راوا، حايا، زاوا،
تمايا.

مثال المعتل الفاء واللام؛ لفيف مفروق:

وفى، يقى، وّجى، وّلى، وّسى، وّغديّ.

مثال المهموز:

أمر، أذن، أكل، أمل، أخذ، أزر، هنا، أدبّ، سألّ، [أ] سال، آب، ساء، جاء، أساء، أتى، وأتى، أوي،
تأى، سأى، أرى، آمن، ايتال ايتلى، وأى.

52. بيقر: أي هلك.

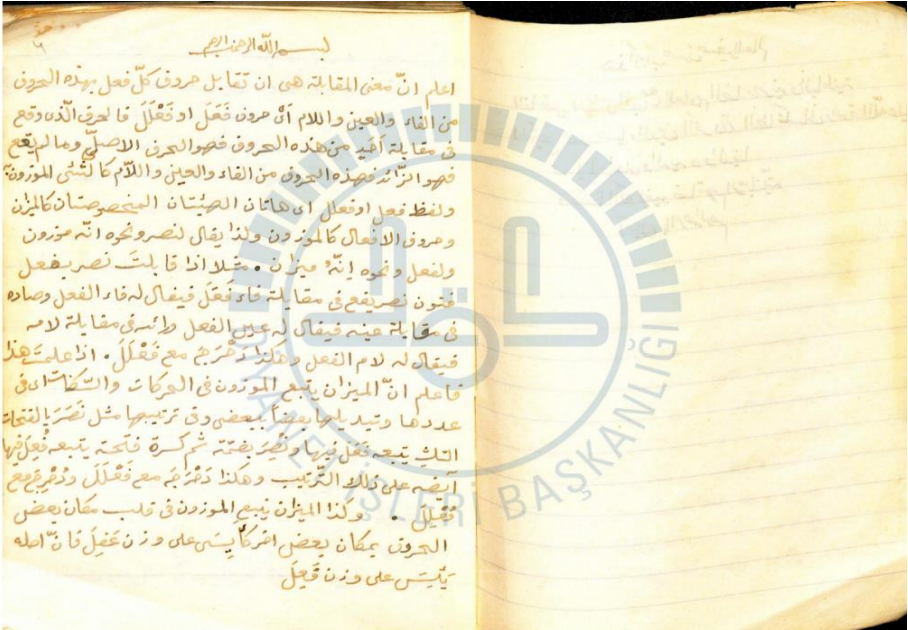
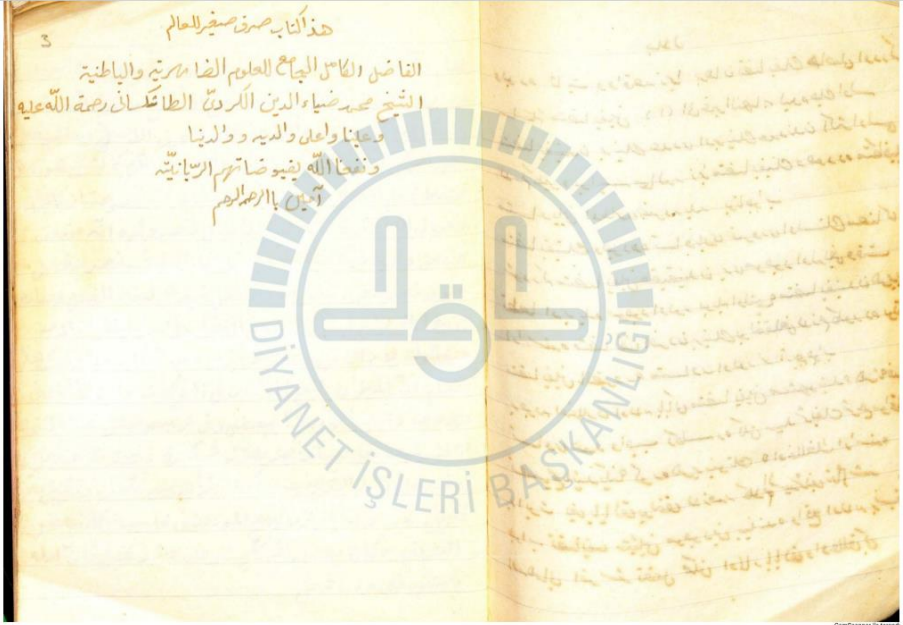
53. لم نجد معناه.

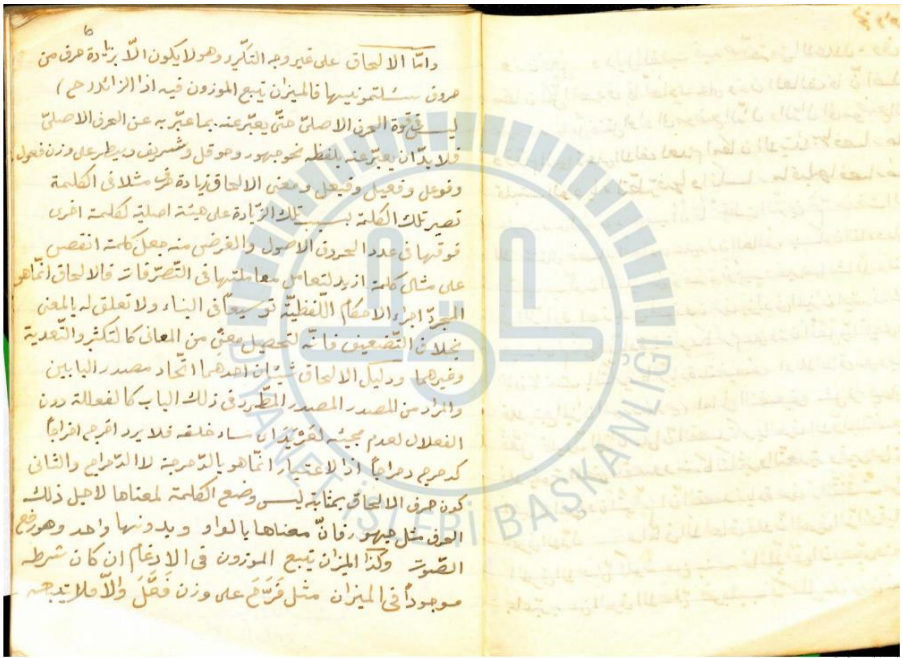
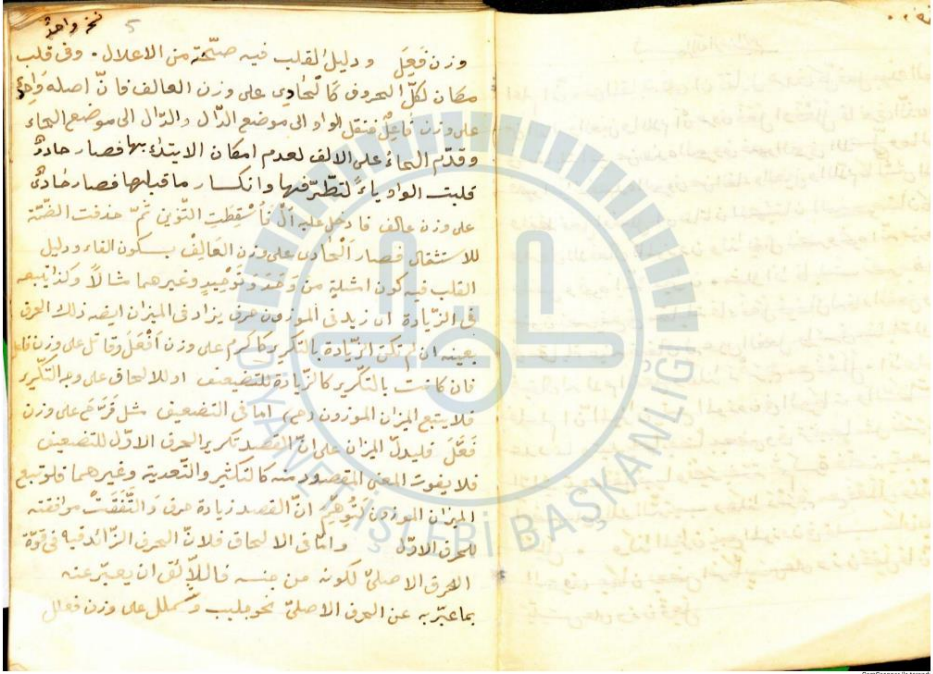
54. لم نجد معناه.

55. لم نجد معناه.

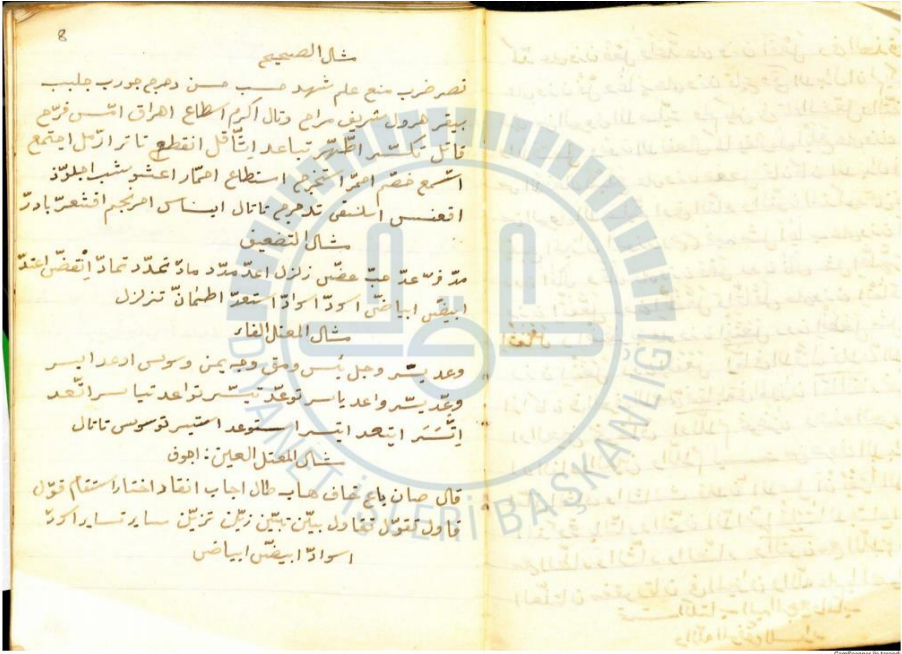
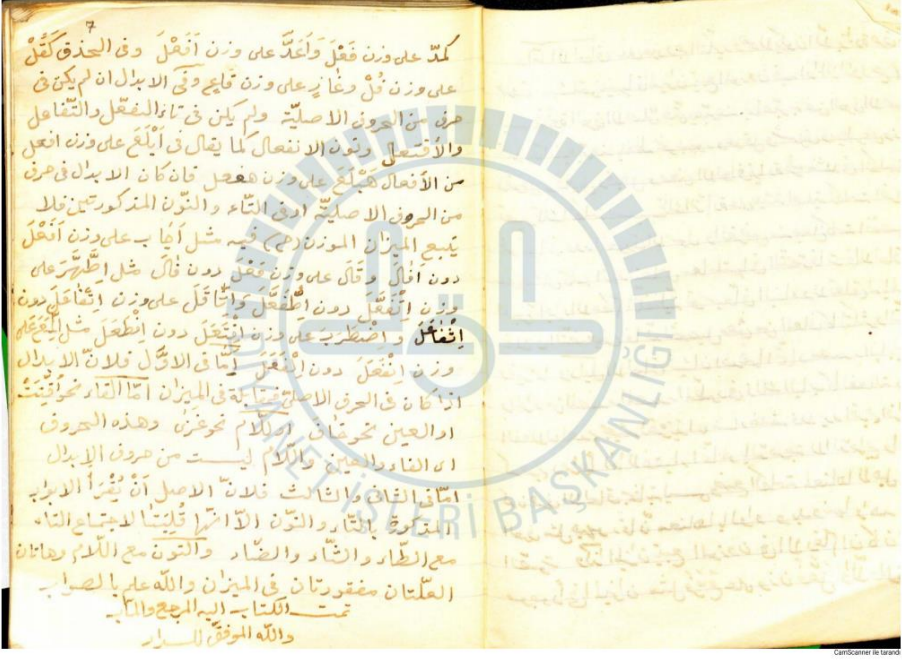
2.6. Risâlenin Nüshası

SONUÇ

Dilin sözcük yapısını ve sözcüklerin türeyişini inceleyen sarf ilmi, erken dönemde ortaya çıkan Arap dilbilimlerinden bir tanesidir. İlk dönemlerde nahiv ilmiyle birlikte ele alınan sarf ilmi daha sonra dil ilimlerinin ayrışmasıyla müstakil bir bilim dalı haline gelmiş ve dilciler tarafından bu alanda pek çok eser kaleme alınmıştır.

Bu çalışmada Ziyâeddin Taşkesânî'nin sarf ilmine dair risâlesi incelenmiştir. Son dönem Osmanlı ulemasından ve taşra medreselerinde müderrislik yapan Taşkesânî'nin alanla ilgili eser yazması, payitaht merkezli medreselerde olduğu gibi taşra medreselerinde de dil eğitim müfredatı kapsamında okutulan ders kitaplarının kısmen müderrislerin tercihinde bırakıldığını ve taşradaki müderrislerin de eğitim müfredatı kapsamında eserler yazdığını ortaya koymaktadır.

Kitâbu sarfin sağîrin adlı risâlede sadece vezin-mevzûn ve bununla ilgili konulara temas edilmiştir. Bunun dışında sarf ilminin birçok konusuna değinilmemiştir. Oldukça muhtasar, ancak özlü ve derin örgülü olan bu risâle sarf eğitimi için ibtidai düzeyde bir metindir. Nitekim risâlenin, muhtevası itibariyle konu hakkında eksiği olan öğrencilere bir ders kitabı amacıyla hazırlandığı söylenebilir. Risâle muhtasar eserlerin karakteristik özelliği olan gereksiz bilgilerin verilmemesi prensibine de sadık kalmıştır. Doğrudan "mukabele" kavramının tanımıyla başlayan risâlede mukaddime ve hatimenin bulunmaması, eserin henüz müsvedde halde olduğu izlenimini vermektedir.

Risâlede vezin-mevzun ilişkisi, ölçü birimlerinden olan tartı-tartılan ilişkisi üzerinden açıklanmıştır. Bununla müellifin konuyu somutlaştırmak suretiyle öğrencilerin zihninde daha kolay yer edinmesini amaçladığı ifade edilebilir. Öte yandan küçük çaplı olmasına rağmen konunun ehemmiyetine binaen risâlede vezin-mevzun ilişkisi, çok sayıda örnek üzerinden detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Son olarak müellif risâlede herhangi bir kaynağa atıfta bulunmamıştır. Ayrıca konuyu klasik sarf kitaplarından farkı şekilde ele almıştır. Nitekim klasik eserlerde vezin-mevzun konusu el-mîzânu's-sarfî başlığı altında ele alınmışken müellif eserinde mukabele başlığı altında incelemiştir. Öte yandan getirdiği örneklerin de genel olarak klasik sarf kaynaklarında yer alan örneklerden farklı olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- el-Afgânî, Saîd. *min Târîhi'n-nahv*. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, ts.
 Akbaş, Rifat. "Sarf İlminin Tarihi ve Kavramları Üzerine". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 45 (2019), 253-275.
 "Taşkesenli Ahmed Efendi". *Evlîyalar Ansiklopedisi*. ed. İlhan Apak. 11/44-445. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları, 1993.
 Aydemir, Abdullah. "Besmele". *Diyanet İlmî Dergi (Diyanet Dergisi)* 10/106-107

- (Nisan 1971), 82-89.
- Çağmar, Mehmet Edip. *İbn Rüşd'ün Nahiv Anlayışı*. Diyarbakır: y.y., 2012.
- Dede, Halis - Çıkar, Mehmet Şirin. "Ebû Osman el-Mâzinî ve Sarf İlimindeki Yeri" 9/47 (Aralık 2016), 54-63.
- Gündüzöz, Soner. "Nahiv ve Sarf İlimlerinin Doğuşu Üzerine". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/9 (Ocak 1997).
- Hindâvî, Hasan. *Menâhîcu's-sarfîyyîn ve mezâhibuhum*. Beyrut: y.y., 1989.
- 'Abdünnebî, Muhammed 'İd Hasan. *Devru medreseti'l-Kûfe fî neş'eti 'ilmi's-sarf*. Kahire: y.y, 2010.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî. *el-Münsif*. y.y.: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Kadîm, 1954.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Camâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-'arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- Kahraman, Olcay. *Anadolu Beylikleri (Ahmed Tevhid Ulusoy)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Kurtubi, Muhammed b. Ahmed. *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: y.y., 1967.
- Mertoğlu, Mehmet Suat. "Salâtüselâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/23-24. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Tantâvî, Muhammed. *Neş'etü'n-nahv ve târihu eşheri'n-nuhât*. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1995.
- Taşkesânî, Ziyâeddin. *Kitâbu sarfîn sagîrin*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Arap Dili-Sarf ve Nahiv, 6513-I.
- Taşkesenligil, İbrahim. "Taşkesenli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/148-149. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Taşkesenlioğlu, Lokman. "Erzurumlu Bir Şair; Şeyh Ziyâeddin Taşkesenî ve Klasik Tarzındaki Şiirleri". *Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 65 (2019), 55-75.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Hamdele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/448-449. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1957.
- "Taşkesenli Ziyâeddin Efendi". Erişim 11 Nisan 2023. <https://www.gulzarihacegandergisi.com/component/k2/taskesenli-ziyaeddin-efendi.html>

 Etik Beyan / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

 Yazar(lar) / Author(s): Mehmet Nezir Esin.

 Çıkar Çatışması / Conflict of Interests: Yazar(lar), çıkar çatışması olmadığını beyan eder(ler). / The authors declare that they have no competing interests.